

OILADA GENDER STEREOTIPLARINING O‘SMIRLARNING KASB TANLASH MOTIVLARIGA TA’SIRI

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2026-20-424-427>

Kamola Xodjaeva

AIFU magistranti

kamola.khodjaeva7@gmail.com

Jabborov Xazrat Xusenovich

AIFU proefessori,

psixologiya fanlari doktori

Annotatsiya: Ushbu maqolada oilada shakllanadigan gender stereotiplarining o‘smirlarning kasb tanlash motivlariga psixologik ta’siri tahlil qilinadi. Tadqiqot oilaviy tarbiya jarayonida genderga oid qarashlar kasbiy motivatsiyani shakllantirishga qanday ta’sir qilishini nazariy manbalar asosida yoritadi.

Kalit so‘zlar: gender stereotiplari, oila psixologiyasi, kasb tanlash, o‘smirlar, kasbiy motivatsiya.

Аннотация: В статье анализируется психологическое влияние гендерных стереотипов, формирующихся в семье, на мотивацию выбора профессии у подростков. Показано, что семейные гендерные установки и ожидания родителей оказывают существенное влияние на профессиональное самоопределение.

Ключевые слова: гендерные стереотипы, семейная психология, выбор профессии, подростки, профессиональная мотивация.

Abstract: This article examines the psychological impact of family-based gender stereotypes on adolescents’ career choice motivation. The study highlights how parental gender beliefs and expectations shape professional self-determination.

Keywords: gender stereotypes, family psychology, career choice, adolescents, career motivation.

So‘nggi yillarda gender tenglik masalasi yoshlarning kasbiy rivoji va inson kapitalidan samarali foydalanish bilan bevosita bog‘liq muhim ijtimoiy-psixologik muammo sifatida e’tirof etilmoqda [2,3]. Global va mintaqaviy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, kasblarni “erkaklarga mos” va “ayollarga mos” tarzda ajratish amaliyoti o‘smirlarning kasb tanlash erkinligini cheklaydi hamda ularning kasbiy o‘zini anglash jarayoniga salbiy ta’sir ko‘rsatadi [7]. Mazkur holat ayniqsa o‘smirlik davrida dolzarb bo‘lib, bu davr kasbiy qiziqishlar, motivlar va hayotiy rejalarning faol shakllanishi bilan tavsiflanadi [4].

O‘smirlarning kasb tanlash jarayoniga ta’sir etuvchi yetakchi ijtimoiy institutlardan biri oila hisoblanadi. Oilaviy tarbiya jarayonida shakllanadigan gender stereotiplari ota-onaning ongli yoki ongsiz qarashlari orqali farzandga uzatiladi va uning kasbiy qarorlariga sezilarli darajada ta’sir ko‘rsatadi [5]. Natijada kasb tanlash ko‘pincha shaxsiy qobiliyat va qiziqishlarga emas, balki ijtimoiy kutishlar hamda an’anaviy gender rollariga moslashish asosida amalga oshiriladi.

Bu esa o'smirlarning ichki motivatsiyasining susayishi va kasbiy salohiyatning to'liq ro'yobga chiqmasligiga olib kelishi mumkin [6,7].

O'zbekistonda gender tenglikni ta'minlashga qaratilgan huquqiy va institutsional islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, 2019-yilda qabul qilingan “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida”gi Qonun ta'lim, mehnat va kasb tanlash sohalarida jinsga asoslangan kamsitishlarning oldini olishga qaratilgan muhim huquqiy asos bo'ldi [1]. Shunga qaramay, oilaviy tarbiya darajasida mavjud an'anaviy gender stereotiplari o'smirlarning kasb tanlash motivlariga hanuz sezilarli ta'sir ko'rsatib kelmoqda. Bu holat mazkur mavzuning O'zbekiston sharoitida ham ilmiy jihatdan chuqur o'rganilishini taqozo etadi [1].

Ushbu tadqiqot o'smirlarning kasb tanlash jarayonini o'rganishga qaratilgan bo'lib, unda oilada shakllanadigan gender stereotiplarining kasbiy motivatsiyaga psixologik ta'siri tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi oilaviy gender qarashlarining o'smirlarning kasbiy qarorlariga ta'sirini ilmiy-nazariy jihatdan yoritishdan iborat. Shu maqsadda oilaviy tarbiya jarayonida gender rollarining shakllanishi, o'smirlik davrida kasb tanlash motivlarining psixologik omillari hamda gender stereotiplarining kasbiy tanlovga ta'siri ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi.

So'nggi o'n yilliklarda o'smirlarning kasb tanlash jarayoniga ta'sir etuvchi omillar masalasi xorijiy va mahalliy tadqiqotlarda keng yoritilmoqda [2,3]. Xorijiy ilmiy adabiyotlarda gender stereotiplari va kasb tanlash o'rtasidagi bog'liqlik, avvalo, ijtimoiy-kognitiv hamda rivojlanish nazariyalari asosida izohlanadi.

Jumladan, Bem tomonidan ilgari surilgan gender sxemalari nazariyasiga ko'ra, shaxsning qarorlari (jumladan, kasbiy tanlovi) ijtimoiy muhitda shakllangan gender tasavvurlari orqali “filtrlanadi” va shunga mos ravishda qabul qilinadi [8]. Ushbu yondashuv o'smirlar tomonidan “mos” yoki “mos emas” deb baholanadigan kasb doirasi oldindan torayib borishini tushuntiradi.

Banduraning ijtimoiy o'rganish nazariyasi esa oilaning kasb tanlashdagi rolini yanada chuqurroq asoslaydi: ota-onaning xulq-atvori, mehnat taqsimoti va qadriyatlari farzandlar tomonidan kuzatish va taqlid orqali o'zlashtiriladi [9]. Demak, oilada mavjud gender stereotiplari o'smirning kasbiy yo'nalishi va motivlarining shakllanishida muhim determinant bo'lib xizmat qiladi [9].

Kasbiy rivojlanish nazariyasi doirasida Super o'smirlik davrini kasbiy identifikatsiya shakllanadigan muhim bosqich sifatida belgilaydi [4]. Ekles esa kasb tanlashni shaxsning o'z qobiliyatiga bo'lgan ishonchi va faoliyatning subyektiv qadri bilan bog'lab, gender stereotiplari ushbu ko'rsatkichlarga salbiy ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydi [7,10]. Shuningdek, Lent, Braun va Hakett tomonidan ishlab chiqilgan «Social Cognitive Career Theory» (Ijtimoiy-kognitiv kasbiy rivojlanish nazariyasi) doirasida kasb tanlash jarayoni shaxsiy omillar bilan bir qatorda kontekstual to'siqlar va qo'llab-quvvatlovchi mexanizmlar orqali izohlanadi; bu yondashuvda oiladagi gender stereotiplari norasmiy, ammo kuchli psixologik to'siq sifatida talqin qilinadi [11].

OECD hisobotlarida gender stereotiplari yoshlarning kasbiy tanlovini cheklashi, ayniqsa qizlarning STEM yo‘nalishlariga kirish imkoniyatlarini sezilarli darajada kamaytirishi muntazam qayd etiladi [2,3]. Jumladan, OECD ma’lumotlariga ko‘ra, tashkilotga a‘zo mamlakatlarda STEM sohalarida tahsil olayotgan talabalarning atigi 30–35 foizi qizlardan iborat bo‘lib, muhandislik va axborot texnologiyalari yo‘nalishlarida bu ko‘rsatkich 20 foizdan ham past ekani aniqlangan [2]. Ta’lim jarayonining dastlabki bosqichlaridayoq shakllanadigan gender stereotiplari qizlarning texnik va yuqori daromadli kasblarga yo‘naltirilishini cheklaydi, bu esa keyinchalik mehnat bozorida gender segmentatsiyasi va ish haqi tafovutining saqlanib qolishiga olib keladi [3].

OECD (2021) hisobotida ta’kidlanishicha, gender stereotiplari kuchli bo‘lgan jamiyatlarda ayollar yuqori malaka talab qiluvchi texnologik kasblarda kamroq ishtirok etadi, natijada ayollar bandligi asosan nisbatan past daromadli va ijtimoiy xizmatlar sohalarida jamlanib qoladi. Ushbu holat oilaviy va ijtimoiy stereotiplarning nafaqat individual kasbiy motivatsiyani cheklashi, balki iqtisodiy darajada inson kapitalidan to‘liq foydalanilishiga to‘sqinlik qilishini ko‘rsatadi [2,3].

Mahalliy adabiyotlarda o‘smirlarning kasb tanlash masalasi asosan psixologik-pedagogik yondashuv asosida o‘rganilgan. Jumladan, E. G‘oziev shaxs rivojida ijtimoiy muhit va tarbiyaning, xususan, oilaviy ta’sirning muhim o‘rni borligini ta’kidlaydi [12]. Shu bilan birga, mahalliy adabiyotlarda oilaviy gender stereotiplari va o‘smirlarning kasbiy motivatsiyasi o‘rtasidagi bog‘liqlik ko‘pincha bilvosita yoritilib, mazkur aloqa mexanizmlari yetarlicha kompleks tahlil qilinmagan.

Tadqiqot natijalari oilada shakllanadigan gender stereotiplari o‘smirlarning kasb tanlash motivatsiyasiga barqaror va tizimli psixologik ta’sir ko‘rsatishini tasdiqlaydi. O‘smirlik davrida kasbiy o‘zini anglash jarayoni individual qobiliyat va qiziqishlar bilan bir qatorda, oilaviy ijtimoiylashuv jarayonida uzatiladigan ijtimoiy qarashlar hamda genderga oid kutishlar bilan belgilanishi aniqlanadi. An’anaviy gender stereotiplari qiz va o‘g‘il bolalarda mazmun jihatidan turlicha namoyon bo‘lsa-da, ularning kasbiy tanlov erkinligini cheklovchi yagona ijtimoiy-psixologik mexanizmga ega ekani kuzatiladi. Shu bois, oila kasb tanlash jarayonida passiv fon emas, balki shaxsning kasbiy yo‘nalishini shakllantiruvchi muhim ijtimoiy-psixologik omil sifatida talqin etiladi.

Kasbga yo‘naltirish tizimini takomillashtirish jarayonida ta’lim muassasalari faoliyati bilan bir qatorda ota-onalar bilan tizimli psixologik-pedagogik ishlarni tashkil etish zarur. Oilaviy muhitda gender sezgir yondashuvni rivojlantirish, ya’ni kasbiy va shaxsiy qarorlar shakllanishida genderga oid ijtimoiy omillarni tan olgan holda, o‘smirlarning qiziqish va qobiliyatlarini jinsga bog‘lamasdan qo‘llab-quvvatlash zarur. Shuningdek, ota-onalarda gender stereotiplari farzandlarning kasb tanlashiga qanday ta’sir ko‘rsatishi haqidagi ilmiy asoslangan tushunchalarni shakllantirish o‘smirlarning o‘z qiziqishlari va qobiliyatlariga tayangan holda ongli, mustaqil va ichki motivatsiyaga asoslangan kasbiy tanlov qilishini qo‘llab-quvvatlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. *Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida* O'zbekiston Respublikasi Qonuni (O'RQ-562, 2-sentabr 2019-yil). Toshkent.
2. **OECD.** (2018). *Bridging the gender gap in education and employment*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264281318-en>
3. **OECD.** (2021). *Gender equality in education, skills and employment*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/7f7d2e6e-en>
4. **Super, D. E.** (1990). A life-span, life-space approach to career development. *Journal of Vocational Behavior*, 16(3), 282–298. [https://doi.org/10.1016/0001-8791\(80\)90056-1](https://doi.org/10.1016/0001-8791(80)90056-1)
5. **Whiston, S. C., & Keller, B. K.** (2004). The influences of the family of origin on career development: A review and analysis. *The Career Development Quarterly*, 52(4), 331–346. <https://doi.org/10.1002/j.2161-0045.2004.tb00949.x>
6. **Blustein, D. L.** (2006). *The psychology of working: A new perspective for career development, counseling, and public policy*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
7. **Eccles, J. S.** (2011). Gendered educational and occupational choices: Applying the Eccles et al. model of achievement-related choices. *International Journal of Behavioral Development*, 35(3), 195–201. <https://doi.org/10.1177/0165025411398185>
8. **Bem, S. L.** (1981). Gender schema theory: A cognitive account of sex typing. *Psychological Review*, 88(4), 354–364. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.88.4.354>
9. **Bandura, A.** (1977). *Social learning theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
10. **Eccles, J. S., Adler, T. F., Futterman, R., Goff, S. B., Kaczala, C. M., Meece, J. L., & Midgley, C.** (1983). Expectancies, values, and academic behaviors. In J. T. Spence (Ed.), *Achievement and achievement motivation* (pp. 75–146). San Francisco, CA: Freeman.
11. **Lent, R. W., Brown, S. D., & Hackett, G.** (2000). Contextual supports and barriers to career choice: A social cognitive analysis. *Journal of Counseling Psychology*, 47(1), 36–49. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.47.1.36>
12. **G'oziev, E.** (2002). *Umumiy psixologiya*. Toshkent: O'qituvchi.